

ΒΑΓΝΕΡ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Ἡ τέχνη εἶναι ἰδιότυπος γλῶσσα, διὰ τῆς ὁποίας ἐξωτερικεύει ὁ δημιουργῶν καλλιτέχνης τὰς βαθυτέρας κινήσεις τῆς ψυχῆς του, τὴν θέσιν του πρὸς τὴν πραγματικότητα, τὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα ἔχει ἀπὸ τὸν κόσμον ὡς ὅλον καὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν του. Ἡ μεγάλη ἰδίως τέχνη εἶναι κατὰ βάθος μορφὴ ἐκφράσεως κοσμοθεωρίας καὶ διὰ τοῦτο παράλληλος πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐκπηγάζει ἄλλως τε ἐκ τῆς αὐτῆς ὁρμῆς πρὸς διασκέλισιν τῶν ὁρίων, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ ἐκεῖναι. Καὶ αὐτὴ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ θυμικοῦ πρὸς πληρότητα, πρὸς ἀπομάντευσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπάρξεως, πρὸς τὸ ἀπόλυτον. Δι' αὐτῆς φεύγομεν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἰδανικοῦ, εἰς τὴν καθαρότητα ἑνὸς πλασματικοῦ κόσμου ἐπὶ τῶν πυρίνων πετρύγων τῆς φαντασίας καὶ λυτρούμεθα ἀπὸ τὴν δυσαρμονίαν τῆς ὑπάρξεως δι' ὀλίγας ἔστω στιγμὰς. Διὰ τοῦτο τὸ κινουῦν ἑλατήριον πρὸς καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν χαρακτηρίζει ὁ Ἴψεν ὡς «ὁρμὴν πρὸς ἀπόπλουν». Οἱ Ἕλληνες τραγικοί, ὁ Δάντης, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ὁ Γκαῖτε, ὁ Σίλλερ δεικνύουν σαφῶς τὴν συμπλοκὴν τῆς τέχνης μὲ θρησκευτικὰ καὶ μεταφυσικὰ στοιχεῖα, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει περὶ τὴν κοσμοθεωρίαν. Καὶ ὅπως αὐτὴ πειράται καὶ ἡ τέχνη νὰ δείξῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν ἀληθινόν του προορισμόν, ὁ ὁποῖος ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου, διάφορον ἐκάστοτε κατὰ τὴν διάφορον ψυχικὴν ὑφὴν καὶ τὰ βιώματα τοῦ καλλιτέχνου. Θὰ ἦρκει μία σύγκρισις μεταξὺ Μπαλζάκ λ.χ., Γκαῖτε καὶ Σίλλερ διὰ νὰ διαπιστώσῃ τὴν διαφορὰν αὐτὴν τῆς κοσμοθεωρίας, τῆς ἐρμηνεῖας τῆς πραγματικότητος, ἢ ὁποῖα διακρίνει τοὺς τρεῖς τούτους δημιουργοὺς ἀπ' ἄλλήλων. Ἡ περὶ κόσμου καὶ βίου ἀντίληψις τοῦ πρώτου εἶναι φυσιοκρατικὴ, ὁ ποιητὴς τοῦ «Φάουστ» βιοῖ τὸν κόσμον ὡς πανθειστῆς, ἀνήκει εἰς τὸν λεγόμενον ἀντικειμενικὸν ἰδεαλισμόν, ὁ Σίλλερ κηρύττει τὸν ἰδεαλισμόν τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς προσωπικότητος, ἐκπροσωπεῖ τὴν ἠρωϊκὴν κοσμοθεωρίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ὁ χριστιανισμός.

Τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν δι' ὅλα τὰ εἶδη τῆς τέχνης, κατ' ἀκολουθίαν καὶ διὰ τὴν μουσικὴν. Καὶ αὐτὴ χρησιμεύει ὡς μέσον πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἐσωτάτων βιωμάτων τοῦ μουσουργοῦ, τὰ ὁποῖα ὡς τοιαῦτα φέρουν πάντοτε θρησκευτικὸν καὶ γενικώτερον μεταφυσικὸν τόνον. Ἡ μουσικὴ τοῦ Μπαχ ἐπὶ παραδείγματι ἐκφράζει τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὡς καθορίζεται αὕτη ὑπὸ τῆς προτεσταντικῆς εὐσεβείας. Ἡ μουσικὴ δημιουργία τοῦ Μπροῦν-

νερ εἶναι ἐξωτερίκευσις τοῦ πνεύματος τοῦ καθολικισμοῦ. Ὁ Μπετόβεν εἶναι ἐρομηνευτὴς τῆς θρησκευτικότητος τοῦ φιλοσοφικοῦ ἰδεαλισμοῦ τῶν χρόνων του. Πῶς ἔχει ὁμως τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὸν Βάγνερ; Εἶναι αὐτονόητον ὅτι κατόπιν τοῦ ἀνωτέρω χαρακτηρισμοῦ τῆς τέχνης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελῇ ἐξαιρέσειν ὁ μεγαλοφυῆς δημιουργὸς τοῦ «Πάρσιφαλ». Ποία ὁμως εἶναι ἡ κοσμοθεωρία του καὶ συγκεκριμένως ποία ἡ σχέσις του πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ ἰδιαίτερος πρὸς τὸν χριστιανισμόν; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς παρουσίας συντόμου πραγματείας. Πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ ἀρχίσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τῶν μουσικῶν του ἔργων, τοῦλάχιστον μερικῶν ἐξ αὐτῶν. Τοῦτο ὁμως ὄχι μόνον θὰ ἀπῆτει περιθώρια χώρου, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ καὶ δὲν θὰ ὠδήγει εἰς ἀδιάβλητα συμπεράσματα. Ἡ διχογνωμία τῶν ἐρευνητῶν μαρτυρεῖ ὅτι εἶναι δυνατὰ πλείονες ἐρομηνεῖαι. Ποῖος θὰ ἦτο εἰς θέσιν μόνον ἐπὶ τοῦ «Πάρσιφαλ» στηριζόμενος νὰ καταδείξῃ ἀδιαβλήτως τὸ χριστιανικὸν φρόνημα τοῦ μουσουργοῦ; Τὰ χριστιανικὰ σύμβολα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Βάγνερ εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο, δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι δάνεια ἀπλῶς, εἰς τὰ ὁποῖα προσέτρεξεν ὡς κατάλληλα μέσα πρὸς ἔκφρασιν βιωμάτων καὶ ἰδεῶν, ὅπως συμβαίνει καὶ περὶ τὰς τελευταίας σκηνὰς τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ «Φάουστ». Τοῦτο ὁμως οὐδὲν λέγει ἀκόμη περὶ ἐσωτερικῆς σχέσεως οὔτε τοῦ ἐνὸς οὔτε τοῦ ἄλλου πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς εἶναι προτιμότερον νὰ ἀκούσωμεν τί αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ περὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Αὐτὸ ὁμως δὲν ἀποκλείει βέβαια καὶ τὴν συσχέτισιν πρὸς μερικὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν τὴν θρησκευτικότητά του. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν θρησκευτικότητα ἀκριβῶς θὰ ἀρχίσωμεν. Ὑπὸ τὸν ὄρον αὐτὸν ἐννοοῦμεν τὴν ἀνήσυχον καρδίαν, ἡ ὁποία ποθεῖ λυτρωμὸν ἀπὸ τὰς ἀντινομίας τῆς ὑπάρξεως, ἀπὸ τὴν ἀναγκαστικότητα τῆς φύσεως, ἀπὸ τὴν στενότητα τῆς ἀτομικότητος, ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Περὶ θρησκευτικότητος ὁμιλοῦμεν ὅταν ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ πεπερασμένου ποθοῦμεν τὸ ἄπειρον, στρεφόμεθα ἀπὸ τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἀπὸ τὸ κατ' αἴσθησιν πρὸς τὸ ὑπεραισθητὸν ἢ ὅταν σχετίζωμεν τὰ κατ' ἕκαστον βιώματά μας πρὸς τὴν ὑψίστην ἀξίαν τοῦ κόσμου καὶ συλλαμβάνωμεν τὸ νόημα τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως καὶ τοῦ σύμπαντος. Ὅλα αὐτὰ καλοῦνται μὲ μίαν λέξιν πόθος πρὸς λυτρωμὸν. Ἄλλ' ὁ πόθος αὐτὸς εἶναι ἔκδηλος εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἔργα τοῦ Βάγνερ, ἰδίως ὁμως εἰς μερικὰ ἐξ αὐτῶν, ὁποῖα ὁ «Τανχώιζερ» καὶ ὁ «Ἰπτάμενος Ὀλλανδός». Ἄλλὰ ὁ λυτρωμὸς, τὸν ὁποῖον κηρύττει ἐνταῦθα, δὲν εἶναι ἀκόμη ὁ χριστιανικὸς. Ὁ μουσουργὸς τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Σοπεργάουερ, τοῦ Φώτερμαπαχ, τοῦ Στρούους καὶ τοῦ Νίτσε. Συμπαθεῖ μᾶλλον τὸν λυτρωμὸν, τὸν ὁποῖον ἐδίδαξεν ὁ Βουδδὰς καὶ ὁ ὁποῖος συνίσταται εἰς τὴν θανάτωσιν τῆς βουλήσεως πρὸς τὴν ζωὴν, εἰς τὴν ἀρνησιν λοιπὸν τῶν ἀξιῶν τοῦ βίου.

Παρά ταῦτα ἤδη κατὰ τὸ 1848 ἠσιθάνετο τὸν ἑαυτὸν του τόσον πολὺ συνδεδεμένον πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τοὺς θρούλους τοῦ χριστιανισμοῦ, ὥστε ἐσχεδίασε δραματικὸν καὶ μουσικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ». Ἐπρόκειτο νὰ εἶναι ἀναπαράστασις τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία θὰ ἤρχιζεν ἀπὸ τὸ θαῦμα τῆς Τιβεριάδος καὶ θὰ ἐτελείωνεν εἰς τὴν σύλληψιν καὶ καταδίκην τοῦ ἥρωος. Μίαν ἀπὸ τὰς ὠραιότερας σκηνάς ἀποτελεῖ ἡ μύρωσις τοῦ Διδασκάλου ὑπὸ Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὴν προηγουμένην δευτέραν προᾶξιν προβαίνει εἰς συγκινητικὴν ἐξομολόγησιν τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς Αὐτόν. Τὸν ἰδρυτὴν ὅμως τῆς θρησκείας μας ἐμφανίζει ὁ Βάγνερ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν περὶ θρησκείας καὶ χριστιανισμοῦ ἔργων τοῦ Φώιερμπαχ ὡς ἀπογυμνωμένον παντὸς ὑπερκοσμίου γνωρίσματος καὶ πάσης ὑπερφυσικῆς ιδιότητος. Αὐτὸ ὅμως δὲν μειώνει τὸν σεβασμὸν τοῦ μουσουργοῦ πρὸς τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς θρησκείας του. Τὸ κέτρον μάλιστα τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἔξαρχις τῆς ἠθικῆς ἰδίας τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς τῆς θρησκείας τῆς ἀγάπης.

Τὸ ἔργον τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Βάγνερ δὲν ἦτο τυφλὰ προσκεκολλημένος εἰς τὰς ἰδέας τῶν διδασκάλων του ἐκείνων. Διετήρει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς σκέψεώς του. Διαφορετικὰ δὲν θὰ προέβαινεν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν αὐτὴν τοῦ ἠθικοῦ μεγαλεῖου τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀνεξαρτησία αὐτὴ καθίσταται σὺν τῷ χρόνῳ ὀλονὲν πληρεστέρα. Συγχρόνως ἀπομακρύνεται ἐπὶ μᾶλλον ἀπὸ τὸν Βουδδισμόν, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε προσεγγίσει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Σοπεγγάουερ. Ἀπαλλάσσεται βαθμηδὸν ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων του, κατὰ τοὺς ὁποίους κυριαρχοῦν τῶν ψυχῶν αἱ ἀντιθροσκεινικαὶ ἰδέαι τοῦ Μάρξ, αἱ ὁποῖαι ὡς κυρίαν τῶν πηγῶν εἶχον τὰς περὶ οὐσίας τῆς θρησκείας γενικῶς καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰδικώτερον θεωρίας τοῦ Φώιερμπαχ. Ὁ μεγάλος συνθέτης ἐμβαθύνει εἰς τὴν οὐσίαν τῆς θρησκείας καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ, στρέφεται τώρα συντονώτερον πρὸς τὰ σύμβολά του καὶ πρὸς τοὺς θρούλους του καὶ δημιουργεῖ ἐν τέλει τὸν «Πάρσιφαλ» ὡς μίαν κληρονομίαν εἰς τοὺς ἔπειτα καὶ ὡς μίαν ὁμολογίαν πίστεως ταυτοχρόνως. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ποιητικὴ καὶ μουσικὴ ἔκφρασις τοῦ ἠθικοῦ λυτρωμοῦ, ὁ ὁποῖος μόνον ἐν Χριστῷ εἶναι δυνατός. Μεσίτης τοῦ λυτρωμοῦ τούτου γίνεται ὁ Πάρσιφαλ, διὰ τοῦτο ὑψοῦται καὶ εἰς σύμβολον τοῦ χριστιανοῦ ἀνθρώπου, ἐμφανίζεται ὡς πραγματοποιήσις τοῦ περὶ ἀνθρώπου ἰδεώδους τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἰς τὸ ἐπικὸν ἔργον τοῦ Βόλφραμ φὸν Ἔσσεμπαχ ὁ Πάρσιφαλ χρησιμεύει ὅπως περιγράφη ὁ ποιητὴς οὗτος τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων τὸν περιπετειώδη βίον τῶν ἱπποτῶν τῆς ἐποχῆς του. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Βάγνερ τοῦναντίον ὁ ἥρωος ἐρμηνεύεται ὡς ὁ χριστιανὸς ἱππότης κατ' ἐξοχήν. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίαν τοῦ μουσουργοῦ, ὡς διεμορφώθη αὕτη σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου. Βάσις καὶ κέντρον αὐτῆς εἶναι ἡ πεποιθίσις ὅτι ὁ κόσμος μόνον

ἐπὶ μιᾶς ἠθικῆς θρησκείας τοῦ οἰκτιροῦ καὶ τῆς ἀγάπης εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ. Ὁ,τι ἐξέφρασεν ὑπὸ τὴν μορφὴν μιᾶς ἰδέας εἰς «Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρετ» ἐμφανίζεται εἰς τὸ ὕστατον δημιούργημα τοῦ μεγάλου συνθέτου ὡς βαθυτάτη πεποίθησις. Οὕτως ἢ μακρὰ, δι' ὅλου τοῦ βίου του διήκουσα ἐνασχόλησις του περὶ τὸν χριστιανισμὸν καταλήγει εἰς ἀδίστακτον κατάφασιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ χριστιανισμὸς ἀποτελεῖ κατὰ τὴν πεποίθησίν του τὸν μόνον ἢ τοῦλάχιστον τὸν κυριώτατον παράγοντα πρὸς ἀναγέννησιν τοῦ κόσμου καὶ ὁ βίος τοῦ Χριστοῦ κέκτηται ὑποδειγματικὴν σημασίαν διὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἄλλ' ὁ Βάγγερο δὲν ἠρέσθη εἰς τὴν ποιητικὴν καὶ μουσικὴν αὐτὴν ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεορίαν. Κατέχομεν ἀφ' ἑνὸς μερικὰς προφορικὰς ἐκμυστηρεύσεις του, αἱ ὁποῖαι διαπιστώνουν τὸν βαθὺν σεβασμὸν, τὸν ὁποῖον ἔτρεφε πρὸς τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου πραγματεύεται τινὰς, ἐκ τῶν ὁποίων καταφαίνεται ἡ βαθυταία ἀπαλλαγὴ του ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸν πνεῦμα τῶν χρόνων του, ἡ ὁποία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπροκατάληπτον ἐκτίμησιν τῆς θρησκείας καθόλου καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς τῆς τελειοτάτης ἐκφράσεως αὐτῆς. Παραθέτομεν ἐν πρώτοις μερικὰς ἀπὸ τὰς ἐκμυστηρεύσεις ἐκεῖνας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη εἶναι ὁμολογία πίστεως εἰς τὸν χριστιανισμὸν, αἱ δὲ ἄλλαι δύο ὁμολογίαι πίστεως εἰς τὸν Χριστόν. Τὴν ἐπομένην τοῦ τερατισμοῦ τῆς μουσικῆς συνθέσεως τοῦ «Πάρσιφαλ» εἶπεν ὁ Βάγγερο κατὰ τινὰ σχετικὴν πρὸς τὸ ἀθάνατον τοῦτο ἔργον συζήτησιν τὰ ἀκόλουθα: «Πρέπει νὰ χαίρῃ κανεὶς διότι ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς παιδικῆς του ἡλικίας ἀνέπνεε τὴν ἀτμόσφαιραν τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων οὐδεὶς δύναται νὰ τὰς ἀντικαταστήσῃ. Μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρόνου εἰσδύει ὁ ἀνθρώπος ὄλον ἐπιπλέον εἰς τὸ βαθύ των νόημα καὶ ἡ ψυχὴ του πληροῦται ἀπὸ μακαριότητα. Ἡ πεποίθησις ὅτι κάποτε ἐνεφανίσθη ὁ Λυτρωτὴς ἐπὶ τῆς γῆς ἀποτελεῖ τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνεπιφύλακτος ἀπόρριψις ὅλων αὐτῶν μαρτυρεῖ ὑποδούλωσιν τοῦ πνεύματος εἰς ἀνοήτους δημαγωγικὰς ἐπιδράσεις.» Ἰδωμεν τώρα τί λέγει περὶ τοῦ Χριστοῦ: «Ἐπῆρξαν τόσοι μάρτυρες καὶ τόσοι ἅγιοι. Διὰ τὸ εἶναι ὁ Ἰησοῦς ὁ θεϊκὸς μεταξὺ αὐτῶν; Ἄλλ' ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ἅγιοι, εἴτε ἄνδρες εἴτε γυναῖκες, ἔγιναν τοιοῦτοι διὰ θείας χάριτος, δι' ἐλλάμψεως, διὰ μεταστροφῆς ἑσωτερικῆς. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἔπαυσαν νὰ εἶναι ἀμαρτωλοὶ ἄνθρωποι καὶ ἔγιναν ὑπεράνθρωποι. Καὶ ὁ Βούδδας ἦτο φιλήδονος ἡγεμὸν πρὶν γνωρίσῃ τὴν ἔλλαμψιν. Ἡ παρὰ τῆς ἐπιγείου ζωῆς ἐπέχει ἠθικὸν μεγαλεῖον, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι τι τὸ θεϊκόν. Ὁ Ἰησοῦς τοῦναντίον εἶναι ἐξ ἀρχῆς ὅλος ἀναμάρτητος, ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε πάθος, φεγγοβολῶν ἀπὸ θειοτάτην καθαρότητα. Καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἡ θεϊότης αὐτῆ τοῦ Χριστοῦ εἶναι συνυφασμένη πρὸς καθαρωτάτην ἀνθρωπίνην φύσιν, τῆς ὁποίας τὰ πάθη συγκινοῦν βαθύτατα πάντα ἄνθρωπον. Οὕτως ὁ Ἰησοῦς ἀπο

τελεῖ μοναδικὸν φαινόμενον τῆς ἱστορίας, πρὸς τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ παραβληθῆ. «Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔχουν ἀνάγκην τοῦ Σωτῆρος. Αὐτὸς ὁμῶς εἶναι ὁ Σωτῆρ.» Καὶ κατὰ μίαν ἄλλην εὐκαιρίαν: «Μίαν μόνην φορὰν, ἣ ὁποία οὐδέποτε θὰ ἐπαναληφθῆ, ἐνεφανίσθη τὸ Θεῖον μὲ ἀνυπέρβλητον κάλλος ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔδειξεν εἰς ἡμᾶς τὸν δρόμον τοῦ λυτρωμοῦ. Ἄλλ' ὁ δρόμος οὗτος ὁδηγεῖ εἰς τὸν θάνατον. Καὶ ὁ Χριστὸς ὑπῆρξε τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ὠραίου θανάτου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπαιτεῖται καὶ ὠραία ζωή.»

Τὰ στάδια, τὰ ὁποῖα διήνυσεν ὁ στοχαστὴς Βάγνερ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ πεποιθήσεις ταύτας, ἐπιστρέφων οὕτως εἰς τὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν οἰκεία εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν παιδικὴν καὶ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν, μανθάνομεν ἀπὸ τρεῖς πραγματείας του, γραφείσας μεταξὺ τοῦ 1864 καὶ τοῦ 1881. Ἡ πρώτη ἀσχολεῖται περὶ τὸ θέμα «Κράτος καὶ θρησκεία», ἣ δευτέρα φέρει τὸν τίτλον «Θρησκεία καὶ τέχνη» καὶ ἡ τρίτη εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἡρωϊκὴ παράδοσις καὶ χριστιανισμός». Ἡ πρώτη τῶν πραγματειῶν τούτων τελεῖ ἀκόμη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀπαισιοδόξου φιλοσοφίας τοῦ Σοπεργάουερ. Μόνον ἡ θρησκεία ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς δυστυχίας, τὸ ὁποῖον γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν του ἡ ζωὴ. Διότι ἡ οὐσία τῆς θρησκείας συνίσταται εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ κόσμου, εἰς τὴν πίστιν εἰς ἕν Ἐπέκεινα ὅλως διάφορον τοῦ Ἐνθάδε, εἰς τὴν ἐλπίδα ἰδανικοῦ κόσμου, ξένου πρὸς τὴν στενότητα καὶ τὰς ἀντινομίας τοῦ παρόντος. Τὰ τελευταῖα ταῦτα σημαίνουν προσέγγισιν ἤδη εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦν οὐσιῶδες μέρος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, καὶ μαρτυροῦν ἀπαλλαγὴν τοῦ μουσουργοῦ ἀπὸ τὰς περὶ θρησκείας θεωρίας τοῦ Φώιερμαχ. Ἡ ἀπαλλαγὴ αὕτη ἀπὸ τὰ πνευματικὰ ρεύματα τῶν χρόνων του ὑπεμφαίνεται ἤδη εἰς τὸ δράμα ἐκεῖνο «Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ». Κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ταύτην ὡς τὸ πρῶτον στάδιον τῆς προσεγγίσεως τοῦ Βάγνερ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἡ περὶ κράτους καὶ θρησκείας πραγματεία αὕτη ἀκολουθεῖ ὡς περαιτέρω στάδιον. Ἐκεῖ περιορίζεται εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς ἠθικῆς σημασίας τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς μοναδικῆς θρησκείας τῆς ἀγάπης, ἐδῶ προχωρεῖ καὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ μεταφυσικοῦ του περιεχομένου, ἂν καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς θρησκείας ὡς ἀρνήσεως τῆς ζωῆς εἶναι ἐν μέρει μόνον ἀληθής. Τὸ τρίτον στάδιον ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἡ περὶ ἠρωϊκῆς παραδόσεως καὶ χριστιανισμοῦ πραγματεία. Ἡ ἑναρμόνισις χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἠρωϊκῆς παραδόσεως, σύμβολον τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἱππότης Πάρσιφαλ, ὁ Ζητητῆς τοῦ Γράλ, ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τέλος εἰς τὴν μελέτην «Θρησκεία καὶ τέχνη» παρέχει ὁ Βάγνερ τὴν θεωρητικὴν ἔκφρασιν τῶν νέων του τούτων πεποιθήσεων. Ὅ,τι χρειάζεται εἶναι ἀπάρνησις τοῦ κόσμου καὶ διάγνωσις τῆς ἀμαρτωλότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὅσον περισσότερον ἀπομακρύνεται ἡ τέχνη ἀπὸ τὰς βάσεις αὐτὰς τόσον περισσότερον χάνει τὴν ἐσωτερικότητά της, ἐπὶ ζημίᾳ

βεβαίως τῆς ὑψηλῆς τῆς ἀποστολῆς. Αὕτη συνίσταται κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ τέχνη, ὅσάκις ἐκλίπτει ἢ θρησκεία εἰς ἄψυχον τυπολατρείαν, σφάζει τὸν οὐσιώδη πυρῆνα αὐτῆς διὰ τῆς ὑψώσεως τῶν θρησκευτικῶν συμβόλων εἰς ἰδεώδεις μορφάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀκτινοβολεῖται τὸ νόημα τῆς θρησκείας. Οὕτως ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς τῆς τελευταίας ταύτης, τῶν ὁποίων ὕψιστος εἶναι ὁ οἰκτιρμός, ἡ ἀγάπη. Καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἀποτελεῖ τὴν εὐγενεστάτην τῶν θρησκειῶν, διότι εἶναι τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ δι' αὐτῆς λυτρωμοῦ ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ὅτι ὁ λυτρωμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς δῶρον τῆς θείας χάριτος οὔτε συντελεῖται διὰ τῆς θανατώσεως τῆς πρὸς τὴν ζωὴν βουλήσεως, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ἀγῶνα πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ κόσμου τούτου. Εἰς τὸν λυτρωμὸν φθάνει μόνον «ὅποιος ἀδιάκοπα προσπαθεῖ», μόνον ὅποιος μὲ καθαρὰν καρδίαν, καθαρὰν βούλησιν καὶ καθαρὸν φρόνημα ἀφοσιοῦται εἰς τὴν ὑψωσιν τῶν ἄλλων εἰς τὴν συναίσθησιν τοῦ ἀληθινοῦ των προορισμοῦ. Τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ἰδεῶδες τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνύψωσεν ὁ μουσουργὸς εἰς τὴν ἱερὰν καὶ σεμνὴν σφαιρὰν τῆς τέχνης διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ χριστιανοῦ ἱππότη Πάρσιφαλ, τοῦ ὁποίου τὴν μορφὴν ἔφερε μέσα του ἐπὶ δεκαετηρίδας, ἀπὸ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀλησμονήτου βιώματος τῆς πρώτης του κοινωνίας.

Ν. Ι. ΛΟΥΒΑΡΙΣ